

та сучавських храмів... Так само цілком очевидно у відзначеному зв'язку варто мати на увазі не тільки волинських учасників експедиції: лише випадковим збігом обставин зазначена сторона походу виявилася зафіксованою на Волині. Подальше опрацювання різноманітного комплексу писемних матеріалів епохи, безперечно, здатне запропонувати й інші відповідні приклади.

Зафіксовані у протоколах візитацій двох сільських церков Володимирської єпархії наприкінці XVII ст. царські врата й намісні ікони, привезені з Сучави та Ясс, окрім конкретного свідчення певного історичного факту свого часу, сприймаються водночас також скромним, проте важливим причинком до зовсім не опрацьованої, хоч і за різноманітних обставин неодноразово відзначеної у літературі теми різноманітних “військових трофеїв”, які за різних обставин потрапляли до України. Історичну вартість таких відомостей визначає відкликання до комплексу поширених у тогочасній дійсності явищ, що лише зрідка й хіба, радше, цілком випадково, як у конкретному розглянутому волинському випадку, здатні були потрапити на сторінки документів. А відповідні матеріальні сліди – автентичні пам'ятки ще рідше зберігалися упродовж століть. Що ж до джерельних свідчень, то за актуального стану історично-мистецьких досліджень в Україні та залучення до них комплексу писемних джерел, попри впровадження до наукового вжитку поодиноких фактів, досі як окреме самостійне явище вони ніколи не привертала уваги.

Володимир Александрович (Львів)

ДВА ЖІНОЧІ ПРИВАТНІ ЛИСТИ КІНЦЯ XVIII СТОЛІТТЯ (Ще про освіченість жінки)

Проблема жіночої незалежності та епістолярної спадщини жіноцтва на українських землях нині є однією зі своєрідних і неоднозначних. Приватне листування часто постає одним із провідних джерельних комплексів для історії¹. Є думка, що з часом слід би видати великий жіночий епістолярій, де зібрати приватні листи жіноцтва Лівобережної України XVIII ст.². Однак під час праці з такими джерелами резонно виникає ширше питання про публічну роль жінки.

¹ Найдетальніше оглянуто в Олени Дзюби: *Дзюба О.* Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах епістолярної спадщини). – К., 2012. Див. також маловідому публікацію: Из архива князя В. Д. Голицына. Письма разных духовных лиц ко вдове стародубского полковника Марии Самойловичевой, урожденной Сулимовой, и ее зятю Михаилу Корсаку и сыну последнего Максиму // Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии. – Чернигов, 1911. – Вып. 8. – С. 115–151. Найбільше листів наведено в збірці: *Приватні листи XVIII ст.* / Упоряд. В. А. Передрієнко. – К., 1987.

² Про це свого часу висловлював думку і Юрій Мицик, див.: *Мицик Ю.* Про видання “Українського жіночого дипломатарія доби Гетьманщини” // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – Ч. 5 [= Історіографічні дослідження. – Вип. 10: Об'єднаний вип. Зб. наук. праць на пошану акад. В. А. Смолія. – Част. 1]. – К., 2000. – С. 42–44. Див. також: *Таурова-Яковлева Т.* К вопросу об уровне образованности и эпистолярной культуры представительниц казацкой старшины второй половины XVII – начала XVIII вв. // Сіверянський архів: Науковий щорічник. – Чернігів, 2008. – Вип. 2. – С. 19–21.

В українській історіографії листи жінок належним чином не оцінені й досі. Особливо змістовну характеристику їм дав свого часу Олександр Лазаревський (подаємо в перекладі): “На жаль, листи дружин малоросійської старшини до середини XVIII ст. писані не ними самими, а домашніми писарями, тому що самі матрони, за рідкісними винятками, ще як-небудь інколи вміли читати, а писати зовсім не вміли. З достатньої кількості переглянутих нами приватних листів минулого століття в листах жінок власноручні їхні підписи починають траплятися лише з другої половини XVIII ст., а власноруч написані листи жінок бачимо лише наприкінці того століття, та й то рідко. А проте листи жінок, хоча й писані не ними особисто, мають чималий для нас інтерес, змальовуючи те становище, яке вони займали як у суспільстві, так і в сім’ї”³. Дійсно, після ознайомлення з листами жінок постають певні питання. У джерелах ідеться переважно (або виключно) про господарські та родинні клопоти; стримування емоцій і часта відсутність оповідей із власного життя породжують серйозні сумніви щодо самостійності епістолярію жіноцтва аж до першої третини XIX ст. Якщо в Європі ще за століття до того маємо досить вагому автобіографічну та епістолярну спадщину⁴, а в імперському центрі згодом бачимо початки жіночого автобіографічного жанру⁵, то на території підросійської України жінка залишається осторонь багатьох тенденцій, що приведуть до майбутніх емансипаційних процесів. Однак, здається, саме кінець XVIII ст. постає своєрідною лінією поділу між заклопотаною господарством поміщицею та освіченою панною, яка грає на фортепіано. Саме в той час на території Лівобережної України та Слобожанщини з’являються приватні навчальні заклади, нові іноземні педагоги для дівчат та народні училища з дозволом навчатися представницям “другої статі”⁶.

Важливо, що попередні публікатори листування звертали увагу лише на вищі прошарки населення – старшинських жінок та заможних пани. Величезний шар української “низької культури” й соціальних взаємин залишається досі поза увагою дослідників. У ході тривалих архівних студій з інших тем мені вдалося виявити цікаві листи двох кореспонденток із своєрідних прошарків суспільства (хоча Мотрона Дембовська і походила з вищих верств) і доволі цікавого змісту. Обидва листи дещо виходять за межі традиційного бачення української історії, але доволі типові. Тематика листів – побутова, тож, можливо, їх хтось писав під диктування, вставляючи свої звороти. Вони наповнені емоційними звертаннями до рідні, і це дуже виокремлює розглядувані епістоли.

Обидва публіковані тут документи мають свої обставини написання. Перший з них – лист шинкарки (вочевидь, з огляду на мову, росіянки) про своє вбрання. Найцікавіше, що ця жінка виявляється актрисою, комедіанткою, вона жила в Харкові

³ А. Л. [Александр Лазаревский]. Четыре письма жены полкового обозного Евдокии Сахновской к мужу 1743–1744 гг. // Киевская старина. – 1891. – Т. XXXII. – № 1. – С. 177–178.

⁴ Напевно, найкращу характеристику та приклади подано у відомій праці: Zemon Davis, *Natalie*. Women on the Margins. Three Seventeen-Century Lives. – Harvard, 1995.

⁵ Див.: Савкина И. Разговоры с зеркалом и зазеркальем: Автодокументальные женские тексты в русской литературе первой половины XIX века. – М., 2007. – С. 63–87.

⁶ Я готую велику статтю “Початки жіночої освіти на українських землях під владою Російської імперії (друга половина XVIII – початок XIX ст.)”.

і там забула свої речі. Це цікавий сюжет до історії харківських театрів. З листа видно, що жіночка, певно, вела мандрівне життя з комедіантами, від яких відійшла і на момент написання шинкувала в однієї поміщиці, де навіщось їй знадобились її акторські речі. Шинок був важливим центром народної культури, ролі шинкарки теж були доволі неоднозначні⁷. Листування виявили через крадіжку шинкаркою Надією Неждановою коштів у поміщиці, власниці шинку.

Наступна публікація – листи Мотрони Дембовської, дружини колишнього міського голови Новгород-Сіверського Сави Дембовського. Річ у тім, що військовий товариш зі Стародуба і купець Леон Дембовський не відокремив своїх синів, його старший син Сава, одружившись зі старшинською донькою Мотроною Пригарою, жив із родиною в батьковому домі “для приїзду” в Новгороді. Після смерті Сави Дембовського все його майно в Стародубі й Новгород-Сіверському все ще належало батькові, а після смерті батька мало перейти братові Сави, Василеві. Однак Василь застав 1794 р. у Новгород-Сіверському спустошений двір і, вважаючи те своєю власністю, звинуватив невістку в нищенні майна. Ці листи Мотрони Дембовської, здається, випадково потрапили до справи як підтвердження стосунків у родині. Ці епістоли цікаві не лише для висвітлення й дослідження родинного життя. Привертають увагу емоційні вислови про любов до покійного чоловіка, вшанування його пам’яті, бажання зробити капличку над могилою. Поряд у листі – ділове прохання про “кибитку” та колеса, що мав зробити посланець Дембовських місцевому диякону.

Обидва листи проливають світло на історію повсякдення і можуть стати у пригоді дослідникам цієї галузі або жіночої історії. Однак вони лише підтверджують думку про невисокий рівень освіченості жінок того часу, що виявляється в суто побутовій тематиці листування.

ЛИСТУВАННЯ НАДІЇ НЕЖДАНОВОЇ, ШИНКАРКИ З ХАРКІВСЬКОГО НАМІСНИЦТВА

Лист дядька Якова Нежданова до Надії Нежданової, шинкарки, росіянки зі слободи Таранівки, 26.10.1793

Лебезная Сестрица мое
Надежда Александровна

Черезь сия верное оказию не могъ ε проминуть чтобъ не засвидетелствовать вамъ своего всеусерднейшего почтение при томъ ε вамъ благодарε за вашеε к намъ милосердіε сколь временъ пройло уже то миε о тебѣ неслыхаль не то на терепича хочай же видѣтъ сами невидимъ но хочай харашо слишимъ хоть частие писма вы пишите то они к намъ не даходеть по слихамъ что скоро и сами будете к намъ в домъ въ радителской писали же вы о своемъ камедиенскомъ платьε по небудичеви εво некогда та получают но зачемъ же часами нужда болшая происходит объ васъ и о васъ и о платьε на тако попрошу самимъ приехат εи нечегоже не питат болше но хача бы и писал бы и болше когда вамъ угодно будетъ писат к нам болше и лучче сестрица*

⁷ Маслійчук В. Девіантна поведінка жінки на Слобожанщині у 80-х – 90-х рр. XVIII ст. (за матеріалами повітових судів Харківського намісництва) // СОЦІУМ: Альманах соціальної історії. – К., 2005. – Вип. 5. – С. 199–201.

* Закреслено.

хочу ея знать об васъ какъ скоро и которого месяца и числа выедишь ис Тарановки
є евоже числа выезжати туда дать мне знать понадлежить.

Покорно прошу не забуват нас некагдаже а ми васъ не забудѣмъ надобно бы
вамъ какъ себе средсва харошого по и жити с пакоемъ рекомендую ея вам о себе что
живъ и здоровъ и желаю и вамъ то что себе, вашъ милостевого государь усередней-
шей нахожнейшей слуга Неждановъ

Л 2

А

А = 26го октября

1793 года

Харков

Державний архів Харківської області. – Ф. 284. – Оп. 2. – Спр. 365. – Арк. 4–5 зв.
Копії.

**Відповідь шинкарки Надії Нежданової дядькові Якову Нежданову
з проханням про повернення “комедіантських речей”, 30.10.1793**

Милостивий гдръ и дражайший дядешка
Яковъ Никифоровичъ

Желая вамъ многих лет здравствовать тютушки Наталии Михайловны тютушки
Марѣи Микифоровны братцу Александру яковлевичу сестрицѣ маей авдотей яков-
левной равно и вамъ отдає той всенижайшей поклонъ о себѣ ж доношу что по
власти всевышняго бога нахожусь в живахъ отъ комедианщиковъ ужо отошла, а живу
таперь города Харкова у помѣщицы дѣвицы Настасіи черкесовой Харьковского
наместничества в слободѣ Тарановкѣ* дому а засимъ всенижайше прошу освѣдомить
меня что я вамъ чрезъ извощика таво самаво что воронежского купца в ромень
городъ вазиль, и отудова переслала нимъ квамъ свой сундучокъ, дошоль ли к вамъ
и что в немъ вы получили или не получили здѣлайте милость писмомъ прошу
увѣдомить, и буде мо*но чрезъ казиє в Харьковѣ прошу переслать мнѣ мое
гренитуравує шубу да две пари коротково платья адну шеткалевує а другує тафтянує
розавує шляпу турецкує да камедианскои тербанъ; остаещееся увасъ камедианское
платие атласное голубое каншфаное белое сорочекъ шесть комедиантскихъ же здела-
ите милость продайте и что есть лишнее противъ того что выше, пишу, прысылатъ,
зеркало авдотьи яковлевной отдаите а засимъ всемъ вашей фамилии кланяюся
постаєсь

вамъ милостивому гдрю и дражайшему дядюшки нижайшего слугою Надежда
нежданова

от 30 октября

1793 года

Тарановка

Державний архів Харківської області. – Ф. 284. – Оп. 2. – Спр. 365. – Арк. 9. Копії.

* Далі закреслено.

ЛИСТИ МОТРОНИ ДЕМБОВСЬКОЇ З НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОГО

Лист Мотрони Дембовської до свояка Василя Дембовського, 18.03.1794

Милостивой Государь мой Василій Леонтиевич

За письмо ваше доброе ко мнѣ и сыну моему расположение покорно благодарствую и при томъ увѣряю васъ что нѣтъ такого человека котрой бы могъ исцелить учивнившую мнѣ драгчайшимъ моимъ супругомъ*... погребѣ мои оплакивать Его добродѣтели и любви непрестану Единая смерть извлечетъ изъ мисли и сер^аца моего драгчайшей его образъ усмирае** и буду вѣчно стенать по моемъ драгчайшемъ Саввѣ и вашемъ братцу не ищу мѣста гдѣ бы могла я утолить хотя бы на минутку свою несносную горестъ все мое мыслъ подле покойного нынешнего жилища которе ежечастно посещая не могу обрестъ тамъ кроме горести ничего инаго взирая на другихъ имѣющихъ надъ собою каплицы убиваясь а построить еи не имѣю денегъ не можно ли будетъ вамъ приехать и поставить в память над братомъ капличку чтобъ я удобнее оплакивать могла вѣчно любезного своего сожителя книги жъ о коихъ вы пишете пораздвалъ покойный правителямъ для почета съ коихъ многие уже и отрекаются того вотъ каково быть оставшись нещастною вдовою в протчемъ кланяюся батюшкѣ матушкѣ и вамъ всѣмъ любезнымъ родственникамъ и съ усердіемъ моимъ ко всѣмъ остаюсь оплакивать вѣчно брата вашего на подлинномъ таковымъ покорная Мотрона Дембовская 1794 года марта 18 дня.Н:С

ЦДІАК України. – Ф. 1510. – Оп. 2. – Спр. 410. – Арк. 6–6 зв. Копія.

Лист Мотрони Дембовської до свекра Леона Дембовського, 7.04.1794

Милостивой государь батюшка мои благодѣтель

Окончаніемъ великого Поста чемъ имѣю честь поздравить со всею почтенною фамилією и желам начинать свѣтлой празникъ и кончить в веселіи и радости покорно благодарю за другъ*** и прошу здѣлать милость отческую не вѣдаться меня в моемъ удовствѣ или пригласите Василя Леонтиевича приехать в Новгородѣ ко мнѣ для поправленія моихъ дѣлъ ваша дочь и покорная слуга

На подлинномъ тако Мотрона Дембовская

отъ 7 апреля 1794 года

Новгородъ Сѣверскій

Николашка болѣнь на лихорадку и я сама нѣсколько недомогаю отецъ диаконъ мои приятель договорилъ сего вашего посланного здѣлать ему за 5 рублей кибитку лучшую и колѣса дросковые^{4*} за рубль и доставить всѣ вмѣстѣ къ дому мои не дѣлано почему просить василия Леонтиевича чрезъ васъ чтобъ принудилъ старика къ выполненію договора своего.

ЦДІАК України. – Ф. 1510. – Оп. 2. – Спр. 410. – Арк. 6 зв.–7. Копія.

Володимир Маслійчук (Харків)

* Нерозбірливо.

** Так у тексті.

*** Нерозбірливо.

4* Так у тексті.